

منشور اخلاق نویسندگی، بایدها و نبایدها^۱

بابک کبودین*

محمدعلی زلفی گل

بیژن حاجی‌عزیزی

چکیده

منشأ و ریشه اخلاق در عقل است. اگرچه اداره جامعه براساس اخلاق و وجدان مقدور و میسر نیست ولی علم و آگاهی به صفات پسندیده و ناپسند و همچنین رفتارها و هنجارهای مورد قبول هر جامعه‌ای زمینه و بستر کنترل درونی و بیرونی را ممکن می‌سازد.

کنترل درونی همان وجدان و کنترل بیرونی قوانین اخلاقی حاکم بر جامعه است که رعایت نکردن آن موجب پیگرد قانونی فرد خاطی می‌شود. بی‌تردید پابندی به اصول اخلاقی باعث بهبود عملکرد درونی و بیرونی افراد و جوامع مختلف می‌شود. رعایت اصول اخلاقی علمی در بین فرهیختگان، پژوهشگران و دانشمندان به واسطه ارزش و جایگاه علم و دانش ضرورتی افزون دارد؛ زیرا دانشمندان، متفکران و عالمان به عنوان الگو تلقی می‌شوند و رفتار، گفتار و کردار ایشان در فرهنگ‌سازی جوامع نقش کلیدی دارد.

در این مقاله برخی از رفتارهای ناپسند و غیراخلاقی علمی و بایدها و نبایدها اطلاع‌رسانی شده است تا دانشمندان و پژوهشگران کشور با علم به این موارد، مستندات علمی قابل ارائه خویش را تدوین و منتشر کنند و اصول اخلاق علمی را برای اثربخشی هرچه بیشتر نتایج علمی و پژوهشی خویش رعایت نمایند. در ضمن احکام حقوقی (که برای برخی از موارد موجود است) نیز ارائه شده است.

واژگان کلیدی: اخلاق نویسندگی، منشور اخلاق نگارش، رفتار ناپسند علمی، سرقت علمی و ادبی.

مقدمه

وارد شدن دانش خصوصی افراد به مجامع عمومی و تبدیل شدن به دانش اجتماعی می‌تواند از طریق انتشار مقالات، سخنرانی‌های ضبط شده و غیره صورت گیرد که مهم‌ترین مسأله در این موارد اخلاق علمی و سالم بودن محیط علمی است. اخلاق علمی ایجاب می‌کند که در تهیه مقالات یا سخنرانی‌ها به مراجع و منابعی که از آن استفاده شده است، ارجاع داده شود. از طرف دیگر، ذکر کردن نام افرادی که در به دست آوردن مراجعی به

^۱ - مجله رهیافت، شماره ۴۵، پاییز و زمستان ۱۳۸۸

* استاد دانشکده شیمی - دانشگاه تحصیلات تکمیلی علوم پایه - زنجان پست الکترونیکی: kaboudin@iasbs.ac.ir

نویسنده یا سخنران کمک علمی یا عملی کرده‌اند از اصول اولیه اخلاق علمی است. هدف از این مقاله مشخص کردن مجموعه‌ای از اصول اخلاق علمی می‌باشد که امید است با رعایت این اصول به وسیله محققان و استادان محترم گامی اساسی در راستای رعایت حقوق دیگران و اعتلای دانش بشری برداشته شود. هر چه استخر دانش بشری صاف‌تر و زلال‌تر باشد و همراه با چاشنی اخلاق، صداقت، دقت و صحت باشد، اثربخشی آن در آسایش، رفاه و توسعه علمی بشریت بیش‌تر است.

منشأ و مبدأ ایده‌ها

هنگامی که عده‌ای محقق به طور هم‌سو در زمینه یکسانی کار می‌کنند و درباره موضوع واحدی فکر می‌کنند، همیشه این امکان وجود ندارد که یقین حاصل شود چه کسی برای اولین بار به آن اندیشه دست پیدا کرده است. هنگامی که یک دانشمند برجسته از طریق اجرای یک پروژه پژوهشی و تحت نظارت وی به یک کشف مهم دست پیدا می‌کند، تمام افراد دیگری که در آن آزمایشگاه کار می‌کنند نمی‌توانند روی مالکیت این موضوع ادعا داشته باشند، چون به عنوان یک بخش از برنامه پژوهشی تعیین شده قسمتی از کار به آن‌ها واگذار شده است و تمام افراد تحت نظارت مجری، پروژه پژوهشی را انجام می‌دهند. یک راه برای این که از احتمال سوئی تعبیر درباره سرمنشأ فراورده‌های فکری کاسته شود، این است که از قبل یک توافق واضح و صریح درباره مالکیت انحصاری یک موضوع یا مالکیت مشترک آن‌ها صورت گیرد [۱].

وقتی که ایده‌ای برای پروژه از یک همکاری که عضو تیم تحقیقاتی گروهی نیست، آورده شود، بهتر است در قسمت پاورقی منشأ و مبدأ ایده برای پروژه ذکر شود. با این وجود اخلاقی‌ترین کار این است که قبل از شروع پروژه، فرد ایده‌دهنده به عنوان همکار در پروژه دعوت شود [۲]. وقتی که یک همکار کمکی را برای قسمت کوچکی از مطالعه‌ای که نیازمند توانایی تخصصی وی است انجام می‌دهد، شایسته است این موضوع در پاورقی به طور کامل ذکر شود.

نویسنده‌گی

۱- همکار:

زمانی که دو یا چند همکار با میل خود روی یک پروژه پژوهشی همکاری می‌کنند و تصمیم به نشر نتایج می‌گیرند، رعایت اصول اخلاقی در نوشتن نام افراد بر مبنای میزان مشارکت آن‌ها در پروژه مشترک از اصول اولیه برای نوشتن مقاله علمی محسوب می‌شود.

بعضی از مجلات الگوی خاصی در ترتیب قرار گرفتن اسامی نویسندگان براساس حروف الفبای انگلیسی دارند و در این مجلات نویسندگان خودشان نمی‌توانند ترتیب را مشخص کنند. تعدادی از دانشمندان از این ترتیب قرار گرفتن اسامی استقبال می‌کنند؛ در حالی که روان‌شناسان اعتقاد دارند که این سیاست می‌تواند تأثیر اساسی روی موضوعات چاپ شده در این مجلات داشته باشد؛ به طوری که این افراد به این نتیجه رسیده‌اند افرادی که نام آن‌ها بین حروف الفبای P-Z قرار دارند، تمایل برای چاپ مقالات خود در این مجلات ندارند^[۳].

کسی که معمولاً پیش‌نویس اولیه را می‌نویسد، نویسنده اصلی محسوب می‌شود و جایگاه‌های بعدی در فهرست نویسندگان بر مبنای مشارکت آن‌ها تعیین می‌شود. در مواردی که مشارکت‌ها مساوی باشد، ترتیب قرار گرفتن نویسندگان طبق ترتیب حروف الفبا یا به صورت انتخاب نوبتی برای اول بودن در مقالات بعدی تعیین می‌شود. واضح است که اگر شخصی ادعای حق مالکیت تک نویسندگی را برای آنچه که به وسیله تلاش گروهی انجام شده است، داشته باشد؛ مرتکب یک عمل غیراخلاقی شده است. نویسندگی اصولی براساس همکاری‌های حرفه‌ای یا علمی اشخاص و بدون توجه به شرایطی از قبیل رئیس مؤسسه بودن و غیره تعیین می‌شود.

نویسندگان اصلی مقاله در چنین شرایطی مشروط بر این که رئیس مؤسسه و غیره تأثیر به‌سزایی در پیشبرد کار تحقیقاتی مذکور از لحاظ تأمین امکانات ویژه برای انجام پروژه داشته است، باید تنها به ذکر سپاس‌گزاری در انتهای مقاله اقدام و به طور اکید در درج نام چنین افرادی در فهرست نویسندگان اصلی مقاله خودداری کنند. مواردی وجود دارد که در آن کار عملی انجام شده سبب افزایش شهرت ویژه نویسندگان خواهد شد. در این مواقع بسیار سودمند است که در قالب یک پی‌نوشت میزان سهم هر یک از نویسندگان به دقت و با ذکر جزئیات قید شود. این نوع از موارد معمولاً در مجلاتی که از اعتبار بسیار بالای علمی خوردارند، رعایت می‌شود^[۴].

۲- استاد/ دانشجو:

در بعضی مواقع افراد از موقعیت‌هایی که در اختیار دارند، به عنوان امتیاز ویژه استفاده می‌کنند. این یک نگرش غیراخلاقی برای استادان می‌باشد که "من ذهن شما را نسبت به علم باز می‌کنم و همه آن چیزی را که شما می‌دانید، من به شما تدریس کرده‌ام؛ بنابراین هر کدام از ایده‌های ذهنی شما به من تعلق دارد". بر این اساس گاهی مشاهده می‌شود که یک دانشجو مقاله‌ای را در یک ترم از بابت درسی تهیه کرده و استاد پس از تصحیح نسبت به چاپ آن اقدام می‌کند، بدون این که اعتباری به دانشجو بدهد. از نظر اخلاق علمی، افراد امتیاز نویسندگی را فقط برای کاری که به طور واقعی انجام داده‌اند یا برای آنچه همکاری داشته‌اند، دریافت می‌کنند.

۳- محققان و دستیاران پژوهشی:

در یک کار پژوهشی، دستیار پژوهشی در جمع‌آوری داده‌ها به طور دقیق همان‌طوری که برای وی تعیین شده و تحت نظارت محقق است، شرکت می‌کند.

محققان پژوهشی روشی را طراحی و در نهایت مقاله را می‌نویسند. بنابراین کافی است که در پی‌نوشت کار، دستیار پژوهشی مشخص شود. در حالت دیگر به دستیار پژوهشی نقش همکاری در تشکیل، طراحی، اجرای پروژه، آنالیز و تغییر داده‌ها واگذار می‌شود، بنابراین همکاری در نویسندگی مشترک برای وی قابل توجیه است.

۴- پایان‌نامه دکتری:

در مواقعی که پایان‌نامه دکتری به شکلی است که ایده اصلی آن به وسیله دانشجو ارائه شده است و بدون راهنمایی استاد راهنما مقاله نیز به وسیله دانشجو نوشته می‌شود، به طور اساسی رساله در حیطه اختیار دانشجوست و دانشجو به عنوان نویسنده اصلی و اول مقاله محسوب می‌شود. متأسفانه در بسیاری از موارد مشاهده می‌شود که نام استاد راهنما به عنوان نویسنده اول ذکر می‌شود. از نظر اخلاق علمی، افراد امتیاز نویسندگی را فقط برای کاری که انجام می‌دهند، دریافت می‌کنند.

داوران

داوران مسؤولیت خیلی ویژه‌ای دارند. براساس اصول اخلاق علمی داوران باید منصف باشند و در ارزیابی انتقادی و توصیه‌نامه خویش درباره مقالات قبل از چاپ بدون غرض‌ورزی رفتار کنند. انتظار می‌رود که داوران از انتشار موضوع داوری قبل از چاپ خودداری کنند. در مواقعی که داور مقاله در فهم، محتوا و شیوه نگارش نویسنده مشکل داشته باشد، اخلاقی‌ترین کار در این مورد داوری نکردن مقاله است. تصاحب کار یک نویسنده به وسیله داور مربوط، کار بسیار ناشایستی است. در بعضی مواقع مشاهده شده است که شخص مسؤول، داوری یک مقاله آماده چاپ یا طرح بررسی شده را مردود اعلام کرده است و با اندک تغییراتی اقدام به ارسال موضوع مورد بحث به محل دیگر به نام خود می‌کند. این عمل یکی از غیراخلاقی‌ترین اعمال در عرصه داوری علمی است.^[۵]

سرقت علمی و ادبی

سرقت ادبی، عبارت است از استفاده مستقیم از لغات دیگران بدون استفاده از علامت خاصی که نشان‌دهنده این باشد که نوشته مربوط به کس دیگری می‌باشد. هنگامی که بخش‌های اصلی و اطلاعات علمی یک مقاله یا

پایان‌نامه و یا گزارش طرح‌های پژوهشی از مقاله، پایان‌نامه و گزارش‌های علمی نگاشته شده به وسیله دیگران آورده شود، این اقدام ناپسند اخلاقی را سرقت علمی می‌نامند. این مسأله را نمی‌توان به خاطر بی‌دقتی ساده نویسنده و غیرعمدی تصور کرد. از نظر اخلاقی پسندیده نیست که نویسنده یک مقاله، کار محققان دیگری را (که قبلاً گزارش شده است) بدون ارجاع به نویسنده، به نام خود ارائه کند^[۶].

اگر جمله‌ای از مقاله‌ای گرفته می‌شود، در صورتی که جمله‌بندی به طور دقیق از همان مقاله باشد، این جمله‌بندی باید داخل گیومه آورده و منبع آن ذکر شود. در صورتی که جمله‌بندی آن عوض شود یا این که جمله خلاصه شده باشد، ذکر منبع کافی است. اگر بیش از یک پاراگراف از مقاله‌ای استفاده شود، باید متن در نگارش جلورفتگی داشته باشد تا مشخص شود این متن از محل دیگری آورده شده است. اشکال و نمودارها هم فرقی با متن ندارند و باید مرجع اشکال و نمودارها به طور دقیق ذکر شود.

سرقت ادبی در سخنرانی‌های علمی بیش‌تر مشاهده می‌شود. از نظر اخلاقی پسندیده است که سخنران منابع را برای تأیید گفته‌های خود ذکر کند.

ارسال دوگانه مقاله

از نظر اخلاقی پسندیده نیست که نویسنده یک مقاله یا موضوعات با شباهت بسیار زیاد را برای بیش از یک مجله در زمان یکسان ارائه کند و تلاش برای چاپ یک عنوان مقاله در دو مجله^۱ از نظر اخلاقی درست نیست^[۷]. این عمل اقدامی ناشایست از بعد اخلاق حرفه‌ای محسوب می‌شود. اغلب نشریات در زمان دریافت تا چاپ مقاله از مؤلف یا مولفان می‌خواهند تا فرم انتقال حق نشر^۲ را تکمیل و ارسال کنند. در بیش‌تر مواقع با تکمیل و امضای این فرم مؤلف تأیید می‌کند که مقاله ارسال شده به آن مجله به مجله دیگری ارسال نشده است^[۸].

متأسفانه درصد ناچیزی از مؤلفان به این اقدام مبادرت می‌کنند و توجیحاتی از قبیل طولانی شدن زمان فرایند داوری مقاله، فراموش کردن ارسال قبلی مقاله، ارسال مقاله به وسیله یکی دیگر از مؤلفان برای نشریه دیگر و ... می‌آورند که این موارد ارسال دوگانه مقاله را توجیه نمی‌کند.

نتایج و چکیده

^۱ . Duple Publication

^۲ . Copyright

از آنجا که تعداد زیادی از خوانندگان به طور مستقیم به نتایج رجوع می‌کنند یا مطالعه خود را به چکیده (که نتایج را شامل می‌شود) محدود می‌کنند، از لحاظ اخلاقی باید دانست که آیا جملات چکیده واقعاً عصاره داده‌های مقاله را به گونه‌ای پوشش می‌دهد که خواننده با مطالعه چکیده به هدف و اطلاعات علمی مقاله آگاهی پیدا کند.

تحقیقات حمایت شده

تعدادی از سازمان‌ها مطالعات پژوهشی را برای اهداف داخلی انجام می‌دهند. بنابراین یافته‌ها دارای حقوق انحصاری بوده و نشر عمومی آن به وسیله مجری غیراخلاقی است. بنابراین محقق کاملاً شرایط را در یک پروژه تحقیقی (مانند پروژه نظامی، پروژه داخلی و ...) از قبل درک می‌کند و اخلاق علمی ایجاب می‌کند که او نسبت به انتشار نکردن این یافته‌ها بدون اجازه از محلی که تحقیقات به وسیله آن حمایت شده است، اقدام نکند. بسیاری از مجلات علمی فرم‌هایی دارند که در آن از نویسندگان تعهد گرفته می‌شود که موضوع ارائه شده به وسیله برخی دولت‌ها و یا شرکت‌های حاصل مورد حمایت قرار نگرفته است. در هنگام امضا و تأیید این فرم‌ها، نویسندگان باید به دقت محتوای نوشته شده در آن را مطالعه کرده و سپس اقدام به امضای آن کنند.

قانون انحصار انتشارات در متون علمی (مالکیت معنوی)

کپی کردن یک عکس، یک جدول، یک منحنی و غیره از یک نوشته (که در قالب کتاب، پایان‌نامه یا مقاله به چاپ رسیده است) برای چاپ مجدد آن در مقاله جدید غیرقانونی است. لازم است تا نویسندگان قبل از انجام چنین عملی با انتشارات و یا نویسنده مربوط به آن ارتباط برقرار کنند و آن‌ها را از چنین اقدام مطلع سازند و اجازه نیز اخذ کنند. در مواردی اجازه در قبال اخذ وجه صادر می‌شود.

استناد^۱

امروز شاخص‌های اساسی علم^۲ مبنای قضاوت در خصوص کمیت و کیفیت تولیدات علمی افراد، مؤسسات و کشورهاست. شاخص کمی تولید علم، تعداد مقاله علمی و پژوهشی منتشر شده در نشریات علمی نمایه شده در پایگاه‌های نمایه‌سازی معتبر دنیاست^[۹]. شاخص کیفی تعداد ارجاعات و استنادهای داده شده به اسناد علمی افراد، مؤسسات و کشورها می‌باشد^[۱۰].

^۱ . Citation

^۲ . Essential Science Indicators

دانشمندان عرصه علم‌سنجی با تلفیق فاکتور کمیت و کیفیت، معیارهای جدیدی از جمله ضریب تأثیر، ایندکس‌اچ، نسبت ارجاع به مقاله و ... را ابداع و به کار گرفته‌اند. بنابراین رعایت نکردن اخلاق علمی در ارجاع و استناد به اسناد علمی مرتبط موجب ضایع شدن حقوق دیگران خواهد شد. نه تنها نادیده گرفتن اسناد علمی مرتبط نقص پیشینه تحقیق بوده و کاری غیراخلاقی است، بلکه ارجاع و استناد به کارهای غیرمرتبط خود، دوستان، هموطنان نیز یک رفتار غیرعلمی و بداخلاقی است. خودارجاعی¹ نیز دو روی یک سکه می‌باشد. چنانچه نویسنده یک سند علمی به کارهای علمی قبلی مرتبط ارجاع ندهد، این به آن معناست که یافته پژوهشی که می‌خواهد منتشر کند، یک پژوهش کاملاً بکر و دست اول است. در این صورت طبیعی است که داوران مقاله ارسال شده برای چاپ را به اشتباه می‌اندازد و ممکن است با تمایل و سرعت بیش‌تری آن مقاله به چاپ برسد، در صورتی که نویسنده‌ای به مقالات چاپ شده مرتبط قبلی خویش ارجاع دهد، آن‌گاه داور مربوط به آن قادر خواهد بود تا بررسی کند که این تحقیق به چه میزان حاوی نوآوری بوده و در راستای بسط و گسترش تحقیقات قبلی است و چه اطلاعات علمی جدیدی در آن وجود دارد و براساس مقدار، میزان و کیفیت اطلاعات جدید، بسط و گسترش تحقیقات گزارش شده قبلی، آن را برای چاپ در مجله قبول یا رد می‌کند.

بنابراین ارجاع ندادن به مستندات علمی خود یک امر غیرعلمی و غیراخلاقی است و همچنین ارجاع به اسناد علمی غیرمرتبط با مقاله جدید نیز به منظور افزایش تعداد ارجاعات خودی نیز ناپسند می‌باشد، زیرا در هنگام قضاوت افراد را به اشتباه وا می‌دارد. گاهی نیز مشاهده شده است که بدون مشاهده مستقیم و مطالعه بی‌واسطه یک سند علمی به آن ارجاع داده می‌شود. در چنین مواردی نویسنده سند علمی صرفاً با اتکا به ارجاع به آن سند در یک سند علمی دیگر ارجاع می‌دهد. در واقع از مراجع و ارجاعات سند علمی دوم بهره می‌برد، بدون آن که اصل سند علمی اول را شخصاً دیده باشد. به چنین عملی "ارجاع تو ارجاع" گفته می‌شود. چنین اقدامی احتمال تکرار یک غلط و اشتباه را تکثیر می‌کند. در نتیجه مشاهده مستقیم و بی‌واسطه یک سند علمی امری طبیعی بوده و در غیر این صورت ناپسند است. گاهی اوقات افراد در نوشتن مقالات به ویژه مقالات مروری گزینشی ارجاع داده و سلیقه‌ای برخورد می‌کنند، در صورتی که اخلاق علمی حکم می‌کند تا به تمام اسناد علمی که پیشینه تحقیق را شکل می‌دهند، اشاره شده و ارجاع داده شود. در زمینه علوم سیاسی و انسانی نیز گاهی اوقات مشاهده می‌شود، ارجاعات صرفاً به خاطر هم‌فکری و هم‌حزبی سیاسی می‌باشد و ارتباط علمی تحقیق و پژوهش دلیل ارجاع نیست. این‌گونه ارجاعات نیز نمی‌تواند معیار قضاوت در خصوص ارزش و اثربخشی یک پژوهش باشد.

¹. Self Citation

داده‌سازی^۱

از آنجا که شهرت و جایگاه علمی دانشمندان براساس آثار علمی ایشان تعیین می‌شود، گاهی اوقات افرادی برای دست پیدا کردن به جایگاه بالاتر و در میدان رقابت علمی با همکاران دست به اعمال ناپسندی از جمله داده‌سازی و ارائه گزارش‌های علمی غیرواقعی می‌زنند. این عمل غیراخلاقی در مواردی عمر و انرژی انسان‌ها را برای استفاده و تکرار آن روش‌ها و داده‌ها به هدر داده و هزینه‌های زیادی را تحمیل کرده است. بعضی اوقات پژوهشگران نتایجی را با دستگاه‌های قدیمی به دست آورده ولی در هنگام گزارش نتایج در مقالات، اطلاعات دستگاه‌های پیشرفته را در مقاله ارسالی برای چاپ ارائه می‌کنند، که چنین اقدامی در آینده می‌تواند یک امر غیراخلاقی تلقی شود. به هر حال در علوم طبیعی بحث تکرارپذیری داده‌ها امری پذیرفته شده است و در صورتی که داده‌های یک سند علمی در شرایط کاملاً قابل تکرار نباشد، بیانگر نبود صداقت و صحت داده‌های گزارش شده است.

صداقت

برخی اوقات پژوهشگران به خاطر انحصار یک زمینه تحقیقی یا تکنیک و روش، در هنگام گزارش نتایج پژوهش به اصطلاح فن کوزه‌گری را نزد خویش نگه می‌دارند که چنین اقدامی به تکرارناپذیری نتایج گزارش شده منجر می‌شود. از آنجا که خلاف مقوله فن و تکنولوژی (که هنر به کارگیری علم می‌باشد و در آن مالکیت مطرح است) در علم مالکیت مطرح نیست و چنین اقدامی یک امر غیراخلاقی است که منجر به ارجاعات منفی می‌شود، یعنی در مقالات دیگران مهر تأیید به تکرارناپذیری زده می‌شود. نتیجه یک پژوهش می‌تواند دست نیافتن به نتیجه دلخواه و یا پژوهشی بدون نتیجه باشد. حداقل فایده چنین پژوهش‌هایی این است که مسیرها به وسیله دیگران به طور مجدد تکرار نمی‌شود و در عمر، وقت و هزینه تحقیق بشریت صرفه‌جویی می‌شود. بنابراین هنگام گزارش داده‌ها در قالب یک سند علمی اشاره به نتایج نامناسب در کنار نتایج مطلوب یک عمل اخلاقی پسندیده است و انتخاب گزینشی داده‌ها ناپسند می‌باشد. در زمینه علوم انسانی، آزادمنشی علمی، یعنی ارائه بدون سانسور انتقادها بر پایه یافته‌های پژوهشی نیز، پسندیده بوده و گزارش گزینشی، امری غیراخلاقی است؛ زیرا پیچیدگی رفتار انسان‌ها و اصلاح آن‌ها کاری بسیار مشکل است و سانسور نه تنها کمک به معضلات اجتماعی نمی‌کند بلکه بر مشکلات می‌افزاید. در صورتی که واقعیات رفتاری و پیشنهادها را اصلاح می‌کند بلکه گسترش و تکثیر آن نیز می‌شود. به هر حال ممکن است، نمایش بهترین نتایج و پنهان کردن بدترین آن‌ها در نوشتن

^۱ . Data manipulation

مقالات که به اصطلاح بزک کردن نام دارد، نویسنده را وسوسه کند؛ اما این امر از لحاظ اخلاقی درست نمی‌باشد.

مقایسه داده‌ها

در بعضی از اسناد علمی مشاهده می‌شود که نویسنده برای افزایش ارزش یافته‌ها و نتایج پژوهشی خویش با گزینش داده‌های ضعیف و نامطلوب مرتبط در اسناد علمی دیگران و مقایسه آن‌ها با داده‌های علمی خویش داوران مقالات را به اشتباه مجبور می‌کند. چنین اقدامی موجب می‌شود که نقاط قوت موجود در اسناد دیگران از دید افراد متخصص در آن رشته پنهان باقی بماند و مقایسه عادلانه صورت نپذیرد. بنابراین برخورد تاجرانه در مقوله اسناد علمی امری اخلاقی محسوب نمی‌شود و در شأن یک پژوهشگر نیست. بنابراین، مقایسه نقاط قوت و ضعف با هم معنا می‌یابد.

قطعه قطعه کردن

گاهی اوقات افراد به دلیل نظام‌سنجی و انگیزشی حاکم بر جامعه خویش ترجیح می‌دهند تا نتایج یک تحقیق را به بخش‌های مختلف تقسیم کرده و چاپ کنند. به چنین اقدامی در اصطلاح قطعه قطعه کردن^۱ می‌گویند. شاید از نظر کمی چنین اقدامی منافی زودگذر را برای نویسنده و پژوهشگر داشته باشد ولی از نظر علمی چنین اقدامی ناپسند بوده و میزان اثربخشی یافته پژوهشی و میزان ارجاعات او را کاهش می‌دهد. در ضمن چنانچه داوران مقالات متوجه چنین اقدامی شوند، به طور مطمئن نظر آن‌ها منفی خواهد شد و بعضی اوقات اسم چنین نویسندگانی در فهرست سیاه^۲ آن مجله قرار داده می‌شود. البته نتایج تحقیقاتی که مرحله‌ای بوده و هر کدام مکمل فاز بعدی است، از این مقوله مستثناست و به طور یقین نویسنده مقاله و داوران مجلات به چنین واقعیاتی کاملاً آگاه می‌باشند.

ضمانت اجرا

رعایت نکردن نکات اخلاقی در پژوهش‌های علمی و انتشار آثار پژوهشی می‌تواند ضمانت اجرای مختلفی را به دنبال داشته باشد. برخی از این ضمانت اجراها کاملاً حقوقی است؛ با این بیان که گاهی اوقات رعایت نکردن

^۱ . Fragmentation

^۲ . Black List

قواعد و ضوابط اخلاقی در پژوهش‌های علمی و در قوانین و مقررات داخلی کشورها (از جمله ایران) دارای ضمانت اجراهای مشخص حقوقی است. برخی دیگر اداری است که درخصوص اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها قابل اعمال است از حیث ترفیع، ارتقا و تبدیل وضعیت استخدامی آن‌ها و برخی دیگر ابزارهایی است که نشریات و منتشرکنندگان آثار علمی در اختیار دارند، مانند اعلان نام شخص متخلف در سایت مجله برای مدتی معین یا پذیرش نشدن مقاله یا اثر جدید از متخلف و ... از این میان بحث ضمانت اجراهای حقوقی با اشاره و تأکید بر مقررات داخلی ایران در ذیل بحث و بررسی می‌شود.

ضمانت اجراهای حقوقی

از جمله مهم‌ترین اعمال غیراخلاقی و مصادیق عمده سوءرفتار در انتشار آثار پژوهشی و تنها موردی که در قوانین موضوعه مورد توجه قرار گرفته، سرقت ادبی است^[۱۱]. تبصره ماده ۶ قانون مطبوعات مصوب ۲۲/۲/۱۳۷۹ سرقت ادبی را چنین تعریف می‌کند:

"سرقت ادبی عبارت است از نسبت دادن عمدی تمام یا بخش قابل توجهی از آثار و نوشته‌های دیگران به خود یا غیر ولو به صورت ترجمه".

براساس بند ۹ از ماده مذکور، سرقت ادبی ممنوع است. اما در قانون مزبور به طور مشخص مجازاتی برای آن تعیین نشده است. بعضی از حقوق‌دانان نیز آن را دارای عناصر سرقت به معنای خاص کلمه به آن صورت که در خصوص اموال مقرر است، نمی‌دانند^[۱۲].

اما به نظر می‌رسد که براساس ماده ۲۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان و منصفان و هنرمندان مصوب ۱۱/۱۰/۱۳۴۸ چنانچه کسی تمام یا قسمتی از اثر دیگری (اعم از کتاب و مقاله) را به نام خود نشر یا پخش کند، به حبس تأدیبی از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد. اشاره به دو نکته دیگر در تکمیل این بحث خالی از فایده نیست اول اینکه هرگونه استناد به، یا اقتباس از آثار پژوهشی دیگران اگر بدون ذکر نام پدیدآورنده باشد، حسب مواد ۱۸ و ۲۵ قانون مورد اشاره جرم به شمار می‌آید و بین ۳ ماه تا یک سال حبس خواهد داشت.

دوم این که هرگونه تغییر یا تحریف در اثرهای پژوهشی دیگران و نشر آن بدون اجازه پدیدآورنده ممنوع است و براساس مواد ۱۹ و ۲۵ قانون مورد اشاره مجازات بین ۳ ماه تا یک سال خواهد داشت. آنچه بیان شد، ضمانت اجرای کیفری سرقت ادبی است. بدیهی است که چنانچه این فعل غیراخلاقی موجب هرگونه خسارت

¹ . Plagiarism

مادی یا معنوی به صاحب اثر یا پدیدآورنده شود، زیان دیده می‌تواند حسب مقررات و قواعد مسؤولیت مدنی خسارت‌های وارد شده را از عامل مطالبه کند.

ضمانت اجراهای اداری

بدیهی است که همه موارد خلاف اخلاق در انتشار آثار پژوهشی از ضمانت اجرای حقوقی برخوردار نیستند، نظیر انتشار تکراری یا ارسال دوگانه یا ... اما این به آن معنا نیست که ضمانت اجرای دیگری نیز وجود ندارد، در این موارد گاهی اوقات ضمانت اجراهای اداری در خصوص اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها قابل اعمال است. با این بیان که اولاً مقامات ذیصلاح دانشگاه‌ها در ترفیع سالیانه، تبدیل وضعیت استخدامی و ارتقا به مرتبه دانشیاری و استادی می‌توانند موارد خلاف اخلاق را در نظر بگیرند. ثانیاً، رعایت نکردن قواعد اخلاقی در پژوهش‌های علمی و انتشار آثار علمی و پژوهشی به عنوان یک رفتار خلاف شأن در هیأت انتظامی اعضای هیأت علمی قابل پیگیری است؛ به ویژه با توجه به اینکه گاه در منشور اخلاق علمی-انتشاراتی دانشگاه‌ها بر این موارد تأکید شده است^[۱۳]. مضاف بر این حسب قانون الحاق دو بند به ماده (۷) قانون مقررات انتظامی هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور مصوب ۱۳۶۴ که اخیراً به تاریخ ۸/۱۱/۸۷ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده و در نامه شماره ۵۰۳۵/۱۹۵/۲ مورخ ۱۸/۳/۸۸ وزارت علوم به دانشگاه‌ها ابلاغ شده است {به ویژه با توجه به بند ۱۸ اضافه شده (الحاقی ۸/۱۱/۸۷)}^[۱۴]. اعضای محترم هیأت علمی باید در صورت استفاده از دستاوردها و یافته‌های علمی دیگران قواعد اخلاقی را در این خصوص مراعات کنند. در صورتی که عضو هیأت علمی نتایج کار دیگران را به نام خود معرفی کند و با استفاده از امتیاز آن حسب مورد به ترفیع، تغییر وضعیت و یا ارتقا دست یافته باشد، در صورت محکومیت قطعی لازم است تا امتیاز مذکور از مجموع امتیازات عضو هیأت علمی کسر شود. در این حال چنانچه امتیازات باقیمانده هیأت علمی برای موقعیت جدید کفایت نداشته باشد، حکم قبلی به طور طبیعی لغو و بلااثر خواهد بود.

تشکر و قدردانی

در این‌جا بر خود لازم می‌دانیم از زحمات همکاران محترم در دانشکده شیمی دانشگاه علوم پایه زنجان و به‌ویژه آقای دکتر بابک کریمی که در ویرایش و اضافه کردن مطالبی در نوشتار، نگارندگان را یاری کردند،

صمیمانه تشکر شود. همچنین از خانم مینا سربویون دانش آموخته رشته شیمی دانشگاه تحصیلات تکمیلی علوم پایه زنجان که در ترجمه بعضی از متون انگلیسی همکاری نمودند، نیز سپاسگزاری می‌شود.

یادداشت‌ها

1- Plagiarism is the use of others published and unpublished ideas or words (or other intellectual) without attribution or permission, and presenting them as new and original rather than derived from an existing source. Also in publication ethics policies for Medical Journal plagiarism has been defined as "The appropriation of the Language, ideas, or thoughts of another without crediting their true source, and representation of them as one's own original work". Please see: <http://www.wame.org/source/ethis-resource> (p.7).

۲- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳، ج دوم، ۱۳۸۱ تهران، کتابخانه گنج دانش، واژه

ش ۸۰۳۱

۳- ماده ۲۳: "هر کس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده بدون اجازه او و یا عالماً عامداً به نام شخص دیگری از پدیدآورنده نشر یا پخش یا عرضه کند به حبس تأدیبی از شش ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد."

4- Tehran university of medical sciences statement on publication Ethics.

منابع و مأخذ

- [^۱] Meltzoff J., Ethical and Legal Issues for Mental Health Professionals 2005, 11(3), 337-335.
- [^۲] Spiegel D. and Keith-Spiegel P., Assignment of publication Credits: Ethics and Practices of Psychologists Amer, Psychol, 1970, 25: 738-747.
- [^۳] Over, R., Small man, S., Nature, 1970, 228, 1357.
- [^۴] http://www.nature.com/authors/editorial_policies/authorship.html
- [^۵] Rockville, M.D., U.S., Department of Health and Human Services, office of Research Integrity Biennial Report, 1993, 1991-1992.
- [^۶] Zolfigol, M.A., Salehi, Journal of Molecular Catalysis A: Chemical, 2006, 256, 346-347.
- [^۷] Kim, S.Y., Duplicate Publication, J Korean Acad Fam Med, 2006, 27, 687-692.
- [^۸] <http://profs-against-plagiarism.blogspot.com>
- [^۹] هونگ موئد، ترجمه: میرزایی، عباس، مختاری، حیدر "تحلیل استنادی در ارزیابی پژوهش"، نشر چاپار، محل انتشار تهران، چاپ اول سال ۱۳۸۷.
- [^{۱۰}] زلفی گل، محمدعلی، کیانی‌بختیاری، ابوالفضل، "مصادیق تولید علم: شاخص‌های انتخاب و انتخاب شاخص‌ها"، فصلنامه تولید علم، سال سوم، شماره ۶- بهار ۱۳۸۷، ص ۲۳-۳۵.
- [^{۱۱}] Publication Ethics Policies for Medical Journals, Prepared by the Wame Publication Ethics Committee.
- [^{۱۲}] جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳، ج دوم، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۱.
- [^{۱۳}] Tehran University of medical Sciences Statement on Publication Ethics.
- [^{۱۴}] قانون الحاق دو بند به ماده ۷ قانون مقررات انتظامی هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور مصوب ۱۳۶۴.